

Personalet ved restaurant Skansen på Kontraskjæret i Oslo. Her sees alt fra kjøkkenhjelp og ryddegutter til servitører og hovmestere. Det var den unge arkitekten Lars Backer som hadde fått i oppdrag av Schous bryggeri å tegne en restaurantbygning mellom Akershus festning og Tordenskjolds plass ved Pipervika. Skansen ble åpnet i 1927 og holdt det gående i mer enn 40 år, inntil bygningen ble revet i 1970.

HARALD BERNTSEN

Mellomstasjon eller endemål?

Kvinner, ungdom og «fremmedarbeidere» i norsk hotell- og restaurantbransje

Da Norsk Hotell- og Restaurant-Arbeider-Forbund (NHRAF) blei stifta i desember 1931¹, var det en del av LOs offensiv for å organisere tidligere uorganiserte arbeidere, en offensiv som hadde starta med dannelsen av Skog- og Landarbeiderforbundet i 1927. Sammen med andre nyorganiserte bidro det nye forbundet for alle arbeidere i hotell- og restaurantbransjen til at i løpet av 1932-33 - altså midt under den verste økonomiske krisa og den høyeste arbeidsløsheten i hele mellomkrigstida - passerte LOs medlemstall det tidligere rekordnivået på nærmere 160 000 fra høsten 1920.

NHRAFs bidrag blei riktig nok ikke så stort som LO-formannen Halvard Olsen og hans nestformann Alfred Madsen håpa på i taler på stiftelseslandsmøtet. Halvard Olsen mente at NHRAF fylte «alle betingelser for å kunne bli et av de største forbund» i LO, Madsen at det hadde «de aller største sjanser til å bli et meget stort forbund». NHRAF nøyde seg i første omgang med å vokse fra 900 til drøye 2000 medlemmer fra 1932 til 1934. Men så blei medlemstallet nesten tredobla til nærmere 6000 i 1937 og vokste videre til nesten 7000 i desember 1939. Dét var et forholdsvis sterkt bidrag til doblinga av medlemstallet i hele LO i femårsperioden 1934-39.

Middelalderlige forhold

Hvorfor blei NHRAF likevel aldri et av LOs største forbund? På papiret var dette ikke bare en ønskedrøm. Det blei regna med 25 000 organisasjonsmulige i bransjen, men det var uoverstigelig avstand mellom det teoretisk og det praktisk mulige.

For det første overdreiv den første forbundsformannen, kelneren W.A. Hartmann, ikke mye da han slo fast at med unntak av skog- og landarbeiderne, hadde ingen arbeidere i andre bransjer vært mer prisgitt arbeidsgiverne enn hotell- og restaurantarbeiderne. Han mente å kunne si at omkring 80 prosent av dem levde under middelalderlige patriarkalske forhold.² Samtidig pekte han på at de mange ulike arbeidergruppene og lønnsformene i bransjen førte til like mange ulike former for sjølførståelse og interne motsetninger blant arbeiderne.

I det «industriforbundet» som NHRAF danna på tvers av fagskiller og mellom faglærte og ufaglærte, var de mange ufaglærte arbeiderne – som stuepiker og oppvaskere – direkte lønte av arbeidsgiverne. De var åpenbart – riktig nok ofte svært personlig avhengige – lønnsarbeidere. Andre – som særlig kelnere og leietjenere – var en slags sjølstendige næringsdrivende som fikk betaling av gjestene, kelnerne opprinnelig i form av drikkepenge, i Norge fra 1925 gjennom prosentlønnssystemet, som ga dem betaling i form av et prosentpåslag på regninga. Andre igjen – som kokker – blei ikke sjeldent dels betalt av sine kolleger blant kelnerne.

Avhengigheten av omsetninga førte blant anna til at kelnerne helt fram til midten av 1950-årene stilte seg på bakbeina mot at forbundet skulle gå inn for å bringe hotell- og restaurantarbeiderne inn under arbeidervernlovens begrensning av arbeidsdagen, slik de fastlønte hadde interesse av.

Selv om forholdene på Hotel Continental i Oslo ble regnet for å være langt mer akseptable enn andre steder i bransjen, ble disse kjøkkenhjelpene bare verdsatt til 28 øre timen i 1930.

De første åra var NHRAF ikke det mer og mer kvinnedominerte forbundet som det etter hvert skulle bli. I den første landsmøteperioden 1931-34 veksla menn og kvinner på å utgjøre flertallet av medlemmene. Dette bunna dels i at under massearbeidsledigheten i mellomkrigstida gikk sterke krefter også i arbeiderbevegelsen inn for å stenge lønnsarbeidslivets grenser for kvinnelige «innvandrere» - det vil si for at de arbeidsplassene som fantes, måtte inntas av mannlige forsørgere framfor kvinner. Først under de noe bedre tidene fra midten av 1930-årene begynte denne diskrimineringa å opphøre.

Med den store tilgangen på ledig arbeidskraft under massearbeidsledigheten var det også mindre presserende å trekke til seg kvinner, som av ulike grunner representerte mindre stabil arbeidskraft.³

Økende gjennomtrekk av lavlønte kvinner

I tillegg til middelalderlig-personlige avhengighetsforhold i bransjen, ulike interesser og dels motstridende virkelighetsoppfatninger blant arbeiderne, støtte det nye forbundet på de utfordringene som lå i at bransjen var prega av store sesongsvingninger, tilsvarende utskiftninger i arbeidsstokken og dermed av medlemsstokken i forbundet. De 25 000 som årlig var sysselsatte i bransjen, var ikke de samme fra måned til måned eller fra år til år. Dét var, og blei heller aldri de som organiserte seg faglig.

Den reint tallmessige veksten dekkja over store variasjoner og utskiftninger, som danna et årlig tilbakevendende mønster med nedgang i sommermåneden juli og julemåneden desember. Utslaga kunne bli så sterke som da forbundets største avdeling helt fra starten, avdeling 1, Oslo Hotell- og Restaurantpersonales Forening - for de ufaglærte fastlønte arbeiderne,⁴ datt fra en foreløpig rekord på 1318 medlemmer i juni 1933 til et bunnivå på 381 bare én måned etter, i juli 1933!

Tredoblinga av medlemstallet fra landsmøtet i juli 1934 til nesten 7000 i desember 1939, betydde at organisasjonsprosenten økte fra nær 10 til drøye 30.⁵ Men dette dekkja stadig over store svingninger fra måned til måned og den fortsatt høye graden av utskifting av medlemmer. Begge deler hang sammen med den økende andelen som kvinner utgjorde av medlemmene i andre halvdel av 1930-årene - ikke minst yngre kvinner som jobba i bransjen i påvente av anna livsstilling, særlig som gift og forsørga husmor. Medlemsbevegelsen i for eksempel desember 1938 viste at bare blant forbundets A-betalende medlemmer var mannfolka nå i flertall med godt og vel tre ganger så mange (779 mot 239). Disse besto av kelnere, serveringsdamer, leietjenere, alle prosentlønte arbeidere og alle andre med ei månedslønn på minst 180 kroner, kort sagt de mest stabile arbeiderne i bransjen. I kontingent-

klasse B, som omfatta folk med en månedsinntekt på mellom 80 og 180 kroner, var det mange flere medlemmer og omvendt drøye tre ganger så mange kvinner (1594 kvinner mot 515 menn). I klasse C (fra 50 til 80 kroner i måneden) dominerte kvinnene enda mer, ved å være 1623 mot 191 menn, og i klasse D (50 kroner og under) var det 255 kvinner og 167 menn.

Fra starten hadde forbundet godt og vel halvparten av medlemmene sine i Oslo. I desember 1938 sto hele 2201 av forbundets i alt 6164 medlemmer i den proletariske avdeling 1 i Oslo, for øvrig med stort kvinneflertall. Avdeling 10, Oslo Kelnerforening, hadde – med stort flertall av menn – til sammen 994 medlemmer, og avdeling 16, Oslo Kokkeforening (med kvinneflertall bortsett fra i klasse A), 608 medlemmer. Det samme mønsteret gikk igjen i de andre større avdelingene, som var konsentrert i Bergen og Trondheim.

Fra sosial dumping av norske kvinner ...

«Innvandringsstoppen» for kvinner var med andre ord i høy grad oppheva mot slutten av mellomkrigstida. Med et moderne uttrykk brukte arbeidsgiverne særlig unge kvinner som var på vei til andre bestemmelsessteder, til å drive sosial dumping av lønns- og arbeidsforhold. Disse kvinnene hadde liten erfaring med og mindre langsiktig interesse av å organisere seg faglig, og var vanskelige å vinne som medlemmer, særlig over lengre tid. De fungerte derfor som minst like effektive «lønnsstrykere» som utenlandske arbeidsinnvandrere, men lenge uten å bli sett på og behandla slik som utlendingene.

I begynnelsen av 1960-årene var kvinnene oppe i å utgjøre mellom 70 og 80 prosent av NHRAFs medlemmer, med 5030 mot 1884 menn. Men fordelinga på kontingentklassene var den samme som i 1938. Den eneste klassen der menn utgjorde en større del enn de gjorde av det totale medlemstallet, var den høyest betalende A-klassen, der de i enkelte år til og med fortsatte å utgjøre flertallet. I de andre klassene var kvinnene stort sett i overlegne flertall. I 1949 var det for eksempel 1189 menn og 1025 kvinner i A-klassen, 109 menn og 2180 kvinner i B-klassen.

De lavlønte hotell- og restaurantarbeiderne var altså stort sett lavlønte kvinner. Og trass i full sysselsetting i bransjen hadde NHRAF så seint som i 1948 bare nådd opp i et medlemstall på 5000, mot 7000 foran den tyske okkupasjonen.⁶ Det var NHRAF som hang etter LO og andre forbund.

Årsakene var åpenbart å finne i den store gjennomtrekken av unge mennesker, særlig kvinner, som var på vei mot andre sluttmaal i denne storhetstida for husmoryrket. Et spesielt stort problem var serveringspersonalet ved sommeretablisementene. I den grad de kom inn som

medlemmer, var det bare for fire måneder av gangen før de hvert år blei borte igjen. Dette var ei avspeiling av forholda i bransjen som helhet. Fra nyttår til 1. juli 1956 økte for eksempel arbeidsstyrken i bransjen fra 21 483 til 26 854, mens tallet på sysselsatte menn bare økte fra 4221 til 4948.⁷ Det vil si: Bare ca. 700 av det økte arbeidertallet på nærmere 5400, eller nesten bare en åttedel, var menn, mens resten - ca. 4700 - var kvinner.

Verve- og organisasjonsarbeidere måtte hele tida kjempe for å holde tritt med en tilsynelatende ustoppelig gjennomtrekk. Den bare økende dominansen av unge, ugifte kvinnelige arbeidere viste seg vel å merke ikke i den valgte forbundsledelsen, som ennå i mange år framover skulle bli dominert av langt mindre fluktuerende menn.

... til utestenging av utenlandske «lønnsstrykkere»?

Som i mellomkrigstida tok NHRAF etter krigen del i den statlige reguleringa av arbeidsinnvandringa til Norge. Det skjedde ved at politiets fremmedkontor sendte alle søknader fra utenlandske borgere om oppholds- og arbeidstillatelse som gjaldt hotell- og restaurantbransjen, over til forbundet for uttalelse. På samme måte som andre handverkere hadde særlig de faglærte i bransjen, som kelnere og kokker, vandra mye over landegrensene, og kunne også i Norge skilte med mange flotte utenlandske navn som Piaget og Smirnoff. Trass i dette fortsatte de også i den første etterkrigstida å være restriktive overfor innvandring. I 1946 uttalte forbundet seg om 14 oversendte søknader og anbefalte 9 av dem, mens 5 blei avslått.⁸ Fremmedpolitiet fulgte stort sett tilrådingene fra forbundet.

Det var særlig dansker som nå gjerne ville arbeide i Norge for en periode, men også svensker, englendere, sveitsere og hollendere. Ellers var det flere norske som hadde arbeid i Sverige og Danmark enn svensker og dansker her i landet. Den restriktive holdninga hadde ikke grunnlag i at det var overflod av arbeidskraft i bransjen. I tradisjonell «handverker»-stil var forbundet heller ute etter systematisk å opprettholde og utnytte et stramt arbeidsmarked med knappe arbeidskrefter - særlig blant de faglærte - til å få opp inntektene.

Folketellinga til Statistisk sentralbyrå i 1965 tegna et presist og detaljert bilde av sysselsettingssituasjonen i bransjen da «etterkrigstida» gikk mot slutten i midten av 1960-årene.⁹ Det var da 3000 menn og 11 000 kvinner sysselsatt på spisesteder og restauranter, 3500 menn og 8500 kvinner i hoteller, pensjonater og liknende. Disse til sammen 26 000 besto for det første i et dels fastlønt, dels prosentlønt serveringspersonale av 2600 menn og 8500 kvinner. Av 6250 kokker var 1250 menn og

Det var særlig dansker som nå gjerne ville arbeide i Norge for en periode, men også svensker, englendere, sveitsere og hollendere.

Det var utelukkende kvinner som sto i anretningen på Østbanerestauranten. Lønningene var lave og sjansene til å spe på lønningene med drikkepenger var minimale. September 1948.

5000 kvinner, av 6900 andre kjøkkenansatte 400 menn og 6500 kvinner. Det var 400 mannlige og 200 kvinnelige hotellportierer, i øvrige grupper 350 menn og ca. 2000 kvinner.

Til sammenlikning organiserte NHRAF ved årsskiftet 1964-65 10 102 arbeidere i bransjen, av disse 7575 - eller 75 prosent - kvinner, ved det neste årsskiftet 1965-66 9473 arbeidere, av disse 7179 kvinner. Det ga en organisasjonsprosent som svingte rundt i overkant av en tredel.

Nå - med den begynnende utdanningsrevolusjonen ved sida av den tekniske moderniseringa av det ulønte hjemmearbeidet - blei bransjen ikke bare befolka av husmødre og husmødre in spe, men også av ei sterkt økende gruppe av unge elever og studenter. Dette resulterte i en stigende gjennomtrekk. Fra utgangen av 1959 til utgangen av 1964 steig forbundets medlemstall fra 7695 til 10 002, men i samme periode hadde forbundet mista ca. 14 000 medlemmer og organisert 15 500 nye.¹⁰ Det ville si at bare godt under 2000 medlemmer hadde vært stabile i disse fem åra. Det betydde også at ca. 3000 medlemmer, eller 33 prosent av

medlemmene i 1964, var blitt skifta ut årlig. Forbundet «fornya» seg altså reint tallmessig hvert tredje år.

Men med den økende økonomiske oppgangen, som ikke blei lavere av den forserte utbygginga av offentlig sektor under den borgerlige Borten-regjeringa fra 1965, var den innfødte reservearmeen av kvinner og ungdom ikke stor nok til å dekke mangelen på arbeidskraft. Fra samme år, 1965, fant NHRAF tida inne til å supplere sitt norsk-språklige agitasjonsmateriale med egne brosjyrer på italiensk, spansk, tysk og engelsk, året etter også på finsk.

NHRAF hadde altså helt fra starten av hatt et visst markant innslag av innvandrere, særlig av faglærte og fagstolte servitører og kokker fra velutvikla europeiske land som Tyskland og Frankrike, Sverige og Danmark. Men fra midten av 1960-årene vokste tallet på ufaglærte innvandrere merkbart, i stigende grad fra mer tilbakeliggende deler av Europa og fra Asia, Afrika og Latin-Amerika. De fikk ikke minst arbeid i hotell- og restaurantbransjen i Sør-Norge, og var ofte underbetalte eller blei i beste fall betalte etter minstelønssatsene i tariffavtalene. På denne måten blei de brukt av arbeidsgiverne til å slippe unna den harde konkurransen om knappe og dyrere norske arbeidskrefter, og fungerte som «lønstrykkere», skreiv forbundslederen Eivind Strømmen i 1968.¹¹ Forbundsledelsen hadde da ennå ikke noen gang omtalt norske husmødre eller ungdom på denne måten.

Korporativ arbeidsmarkedsregulering

NHRAF møtte den økende innvandringa og arbeidsgivernes forsøk på å bruke de utenlandske arbeiderne til sosial dumping, som det heter i dag, på to måter. På den ene sida tok forbundet opp den lange og tunge jobben med å fagorganisere dem - på tross av språkvansker og den ofte velbegrunna frykten innvanderne følte for å få sparken hvis de meldte seg inn i fagforeninga. Den portugisiske kelneren José Carlos Santos, som allerede hadde vært i Norge i en del år og var ledende tillitsvalgt på Regnbuen, var en dyktig foregangsmann i dette arbeidet.

Inspirert av et sosialdemokratisk Sverige, som kunne sies å være enda mer korporativt styrt enn det fortsatt «sosialdemokratiske» Norge under den borgerlige regjeringa Borten fra 1965, tok forbundet dessuten initiativ til at LO skulle få Kommunal- og arbeidsdepartementet og Norsk Arbeidsgiverforening med på ei omforent regulering av ansettelses-, bolig- og organisasjonsforhold for utenlandske arbeidere. I samband med at den svenske arbeidsmarknadsstyrelsen fra 1965 hadde gjennomført ei regulert innvandring til ulike yrker, hadde landets Arbeidsgiverforening i en overenskomst med svensk LO gått med på å råde utenlandske arbeidere til å slutte seg til fagforeningene. Innen hotell- og restaurantnæringa

var det i Sverige innført bestemmelser om organisert innvandring av faglært utenlandsk arbeidskraft i bestemte kvoter, og partene var enige om at slike kvoteinnvandrere hadde plikt til å melde seg inn i fagbevegelsen. Annen utenlandsk arbeidskraft kunne bare gis arbeidstillatelse for seks måneder, og ansettelse av utenlandsk arbeidskraft måtte godkjennes av fagforbundet i den berørte bransjen. Innafor hotell og restaurant hadde arbeidsgiverne forplikta seg til å anbefale ufaglærte innvandrere å fagorganisere seg, mens fagforeningsmedlemskap var obligatorisk for faglærte.

Inspirert av disse svenske ordningene tok NHRAF til orde for en såkalt «organisert» bruk av utenlandsk arbeidskraft, på følgende betingelser:

1. Ansettelse av utenlandsk arbeidskraft måtte godkjennes av de respektive fagforbund etter framlegging fra arbeidskontoret eller fremmedpolitiet.
2. Det måtte sluttas avtale med N.A.F. og andre arbeidsgiver-sammenslutninger om at alle ansettelser av utenlandsk arbeidskraft måtte meldes til fagbevegelsen.
3. Sammen med arbeidsgiverne måtte Arbeidsdirektoratet avsette tilstrekkelige midler til å gjennomføre språkkurs for utenlandsk arbeidskraft.
4. Arbeidstillatelse skulle ikke godkjennes før arbeidsgiver hadde stilt forsvarlig bolig til disposisjon.

NHRAFs initiativ fikk brei presseomtale og førte til en stor debatt om obligatorisk arbeidsformidling og fagforeningsmedlemskap. I det hele tatt reiste LO fra slutten av 1960-årene - ikke minst på initiativ fra NHRAF - store deler av den såkalte integreringsdebatten som Fremskrittspartiet på

Ansettelse av utenlandsk arbeidskraft måtte godkjennes av de respektive fagforbund etter framlegging fra arbeidskontoret eller fremmedpolitiet.

sin spesielle måte har fått «æren» av å ha starta de seinere åra. NHRAF-initiativet førte også til at arbeidsgiverne gikk med på en avtale med LO om at bedriftene skulle gi innvandrerne ei orientering om norske forhold, og om at det var mulig å fagorganisere seg. Pliktorganisering nekta de derimot å godta.

NHRAF svarte med på landsmøtet i 1969 å stille krav om organisasjonsplikt - «på samme vilkår som eventuelt gjennomførbart for norsk arbeidskraft», som det hette. Som kjent reiste LO på denne tida et økende krav om ulike former for tvang til å organisere seg, dels om innføring av såkalt tariffavgift for alle uorganiserte. LO-kongressen i 1969 fremma forslag overfor N.A.F. om at på arbeidsplasser der minst 50 prosent organiserte seg og det var oppretta tariffavtale, skulle det være organisasjonsplikt for de øvrige.

Det var et krav som aldri vant allment fram i Norge. Men i jern- og metallindustrien blei det innført pliktig tariffavgift for 500 utenlandske

arbeidere i et utenlandsk firma som hadde entreprise ved Tangen Verft i Arendal, ei avgift som gikk til Jern- og Metallarbeiderforbundet. Så seint som i 1975 vedtok landsmøtet i HRAF å be LO om å fremme krav om tariffavgift for alle arbeidere som sto utafor fagorganisasjonen, men jobba i tariffbundne bedrifter. Avgifta skulle kreves inn av bedriftene og betales inn til det fagforbundet som hadde tariffretten og tariffavtale ved de aktuelle bedriftene.

Gunvor Forsberg fra Oslo Kokkeforening tok på NHRAFs landsmøte i 1969 helt aleine det modige standpunktet det var på denne tida å si at slike avgifter og liknende tvangsmetoder bare kunne svekke organisasjonen. Fagforeningene måtte fortsette å holde seg til demokratiske former for agitasjon og vinne sympati og medlemmer ved hjelp av gode argumenter, mente hu. Det skal her være usagt om det er Forsbergs tenkemåte som i ettertid har vist seg å være den klokeste når LO i dag står igjen som en av de sterkeste fagorganisasjonene i verden, mens for eksempel svensk fagbevegelse er i ferd med å bli knekt av ei sjonsfiendtlig Høyre-regjering.

Veien til stengte grenser

Det samme stramme arbeidsmarkedet som danna basis for den økende utarifferte lønnsglidinga, lå til grunn for at Norge omkring 1970 tok imot et stigende antall arbeidsinnvandrere. Men i hotell og restaurant førte innføringa av momsen på samme tidspunkt til sterkt økende priser, sviktende omsetning, skjerpa konkurranse og lav lønnsomhet, med økende antall nedlegginger og frykt for arbeidsløshet. Særlig i Oslo lå denne utviklinga til grunn for stigende skepsis til arbeidsinnvandring i HRAF.

Mens utlendingene i Sverige i 1970 utgjorde mellom fem og seks prosent av arbeidsstyrken og i Danmark drøye fem, var de i Norge ennå bare én prosent av denne styrken.¹² Men 15 prosent av det totale tallet her i landet var sysselsatt i hotell og restaurant. Særlig i Oslo-området utgjorde de en stor del av bransjens arbeidere, 15-20 prosent, og dels enda mer i større bedrifter. Det var påfallende at de hadde de dårligst lønte jobbene – i oppvask, rengjøring og ryddearbeid, med minimale opprykksmuligheter.

For å svekke den lønnsnedtrykkende effekten av slike forhold prøvde LO-ledelsen – etter påtrykk fra ikke minst HRAF – å få myndighetene til å begrense arbeidsinnvandringa. I 1970 blei da også adgangen for arbeidere fra land utafor Skandinavia begrensa ved at arbeidstillatelse og oppholdstillatelse blei betinga av tilsagn om fast arbeidsplass. HRAF og LO vurderte her ikke at når oppholdstillatelse blei gjort avhengig av et ansettelsesforhold, kunne arbeidsgivere skremme innvandrere som ville snakka ut om lønns- og arbeidsvilkår, med oppsigelse og dermed tilbake-reise til landet de kom fra.

Ved tariffrevisjonen i 1970 fikk HRAF arbeidsgiverne med på at det skulle gjennomføres en årlig helsekontroll av «fremmedarbeiderne» - det ville stort sett si ikke-nordiske arbeidere - på bedriftens bekostning de første fem åra de oppholdt seg i Norge.

Ved tariffrevisjonen i 1970 fikk HRAF arbeidsgiverne med på at det skulle gjennomføres en årlig helsekontroll av «fremmedarbeiderne» - det ville stort sett si ikke-nordiske arbeidere - på bedriftens bekostning de første fem åra de oppholdt seg i Norge. Dessuten kom det med en protokolltilførsel om at ved ansettelse av ikke-skandinaver, skulle det - i samsvar med tariffavtalen - utstedes skriftlig ansettelsesbevis, der bedriften i

kroner skulle oppgi lønn og eventuelle andre særlige betingelser om bolig og liknende som inngikk i arbeidsforholdet, om nødvendig på et språk arbeideren kunne. Bedriftene skulle presentere arbeiderne for de tillitsvalgte og gjøre det klart at de ikke hadde noe imot at arbeiderne organiserte seg.

Det som satte fart i begrensningene av arbeidsinnvandringa, var den spesielle og berykta «invasjonen» av pakistanske innvandrere våren 1971. «Invasjonen» førte til at regjeringa begrensa mulighetene til å søke om arbeidstillatelse og satte ned en komité, Owren-komiteen, der HRAFs José Carlos Santos blei medlem, til å utarbeide nye retningslinjer for behandling av søknader om arbeidstillatelse. I si innstilling gikk komiteen i 1972 inn for å begrense andelen «fremmedarbeidere» til 25 prosent i hver bedrift - men med unntak av hotell og restaurant, som skulle være uten restriksjoner. HRAF protesterte straks mot dette unntaket.

Det var stadig et stramt arbeidsmarked i Norge. På tross av videre omstillinger og nedlegginger i bransjen de nærmeste åra, blei det ikke registrert arbeidsledighet av betydning blant medlemmene i HRAF. Det var et økende behov for reservehæren av kvinner også i det offentlige, særlig i omsorgssektoren. Det var med andre ord rom for utenlandsk arbeidskraft, særlig - som før - i Oslo-området. Og det var særlig arbeidere fra middelhavsland og fra Pakistan som fikk det lavlønnte arbeidet som bedriftene hadde vansker med å skaffe norsk arbeidskraft til.

25. april 1973 la Kommunal- og arbeidsdepartementet i Lars Korvalds sentrumsregjering fram ei større utgreiing om innvandringspolitikken. Som en kommentar vedtok LO-kongressen i mai å motarbeide at «fremmedarbeiderne» bidro til å befeste lavlønnsproblemet i bestemte bransjer og at de skapte sysselsettingsproblemer på norsk arbeidsmarked, samt å gå inn for at 25-prosent-regelen også måtte gjelde i hotell og restaurant. I løpet av 1974 blei det siste kravet innfridd av Brattellis nye Arbeiderparti-regjering.

Norsk Arbeidsgiverforening på si side fant grunn til spesielt å uttale at en eventuell innvandringsstopp ville få alvorlige følger fordi mange bedrifter hadde store vansker med å skaffe seg tilstrekkelig arbeidskraft.

Å arbeide i «skrubben» ble nok ansett for å være den minst delikate jobben i en restaurant. Disse to pakistannerne var ansatte som anretningshjelp på restaurant Blom i Oslo i 1977.

Både HRAF og LO krevde i praksis innvandringsstopp, og i desember 1974 fikk Bratteli-regjeringa, med støtte fra Sosialistisk Valgforbund (seinere SV), vedtatt ett års midlertidig stans i innvandringa fra og med 1. februar 1975.¹³ Det var en del av loven at HRAF skulle få fortsette å uttale seg om alle søknader om dispensasjon og arbeidstillatelse. HRAF var særlig opptatt av at innvandringsstoppen skulle bidra til å sikre klar skandinavisk dominans blant de ca. 3000 utenlandske sysselsatte i bransjen. Regjeringa motiverte stoppen med at «fremmedarbeiderne» måtte sikres bedre botilbud og andre vilkår. Myndighetene og LO var også redde for at den store arbeidsløsheten som hadde oppstått i ei rekke europeiske land i løpet av kort tid etter oljekrisa i 1973, kunne føre til økt tilstrømming av arbeidsinnvandrere.

Som det var rimelig å rekne med, blei vilkåra for å ta inn utenlandsk arbeidskraft under den, i navnet midlertidige innvandringsstoppen, langt fra oppfylt. På landsmøtet i HRAF i Sandefjord i 1975 blei det derfor enstemmig vedtatt å kreve innvandringsstoppen forlenga. I vedtaket blei det understreka at det offentlige måtte føre kontroll med lønns- og arbeidsvilkår, samt med andre forhold.

Permanent midlertidighet

På slutten av 1975 fatta regjeringa Bratteli vedtak om å forlenge innvandringsstoppen i et halvt år fram til 1. august 1976. Men HRAF syntes den var lite effektiv.¹⁴ Forbundet hadde i 1975 konsekvent gått inn for avslag på alle søknader om dispensasjon uten at myndighetene hadde hørt på det øret. HRAF-ledelsen fant grunn til å minne om at hovedformålet med den midlertidige stoppen hadde vært å få et pusterom for å legge forholda bedre til rette for «fremmedarbeiderne».

Samtidig tok LO nå til orde for at innvandringa i framtida burde skje i form av organisert gruppeinnvandring, basert på avtaler med myndighetene i de landa innvandrerne kom fra. Dette sterke inngrepet i de enkelte arbeideres rett til fritt å søke arbeid over landegrensene var ment å skulle forberede bedriftene og arbeiderne i Norge, samt innvandrerne sjøl, på ulike sider ved den situasjonen som arbeidsinnvandring skapte.

Loven om innvandringsstopp blei forlenga på ny med ytterligere et halvår til 1. februar 1977.¹⁵ Restriksjonene førte til at antallet «fremmedarbeidere» i bransjen blei stående på stedet hvil. Men det gjorde også tallet på ikke-nordiske arbeidere som HRAF organiserte.

I mai 1980 la regjeringa Nordli fram ei stortingsmelding om innvandring. Her hette det at det var ønskelig å føre en mest mulig liberal innvandringspolitikk med størst mulig frihet for den enkelte til å søke seg til Norge for å ta arbeid her, slik det hadde vært tilfelle i mange år fram til 1970. Men etter dette hadde landet blitt så ettertrakta blant innvandrere fra den tredje verden – Asia, Afrika og Latin-Amerika – at regjeringa

hadde gitt opp å føre den liberale linja videre. Hvis arbeidsinnvandrerne skulle få de samme vilkåra som norske arbeidere, var det nødvendig å begrense innvandringa sterkt. På linje med HRAF og LO mente regjeringa at dette kunne skje ved å forlenge innvandringsstoppen på ubestemt tid.

En del av innstramminga i innvandringspolitikken som regjeringa Nordli hadde tatt initiativ til i stortingsmeldinga i 1980, blei mjuka opp allerede året etter av den kortvarige regjeringa Gro Harlem Brundtland. Under Harlem Brundtland oppheva Stortinget på forsommeren 1981 bestemmelsen om at det ikke skulle være mer enn 25 prosent ikke-nordiske arbeidere i én og samme bedrift. Det hadde ikke vært hjelp i at HRAF og LO hadde protestert mot dette allerede før vedtaket blei fatta. Liberaliseringa fortsatte under Kåre Willochs Høyre-regjering, som avløste Gro Harlem Brundtland etter stortingsvalget i 1981.¹⁶ Innvandringsstoppen fortsatte, men HRAF mista retten til å uttale seg om søknader om dispensasjoner fra innvandringsstoppen.¹⁷ Willoch overførte denne uttaleretten til de kommunale arbeidsnemndene.

Innvandringsstoppen fortsatte, men HRAF mista retten til å uttale seg om søknader om dispensasjoner fra innvandringsstoppen.

På samme tid - fra og med 1982 - slutta HRAF å behandle «fremmedarbeiderspørsmålet» spesielt i årsmeldingene, ut over å gi reinte statistiske opplysninger.¹⁸ Dette var trulig uttrykk for at dette arbeidet nå var blitt rutine i forbundets virksomhet, og for at de vanskene «fremmedarbeiderne» møtte i bransjen, hadde de i økende grad til felles med de øvrige hotell- og restaurantarbeiderne. På mange år blei spørsmålet heller ikke behandla spesielt på landsmøter eller landsstyremøter.

Videre organisering av «fremmedarbeiderne»

HRAF begrensa seg ikke på noe tidspunkt til å kreve tiltak for å begrense arbeidsinnvandringa. Det tok i økende grad opp arbeidet for å få organisert «fremmedarbeiderne» faglig og bringe dem på linje med norske arbeidere på den måten.¹⁹

Ved utgangen av 1975 var det organisert 350 ikke-nordiske «fremmedarbeidere» i forbundet, 300 av disse i Oslo og fortrinnsvis ved de større Oslo-bedriftene.²⁰ «Fremmedarbeidere» som hadde oppholdt seg i landet ei stund og snakka norsk, var nå også blitt medlemmer av enkelte klubbstyrer. HRAF begynte også å bry seg om spesielle «fremmedarbeiderkrav» av kulturell karakter. På initiativ fra forbundet ba arbeidsgivernes Norsk hotell- og restaurantforbund medlemsbedriftene om å ta omsyn til fastemåneden for ortodokse muslimer, slik at disse ikke blei trekt kostpenger for mat som ikke blei spist. På HRAFs landsmøte i 1975 var det for øvrig en del av det enstemmige vedtaket at det gjaldt både å tilpasse fremmedarbeiderne til norsk arbeidsliv og å sørge for at de utenlandske arbeiderne kunne beholde sin nasjonale egenart og kultur.²¹ HRAF dreiv altså tidlig aktivt arbeid for både «integrering» og «fargerikt» fellesskap.

På det samme landsmøtet gjorde portugiseren Santos et tydelig forsøk på å flytte oppmerksomheten over fra de problemene «fremmedarbeiderne» angivelig «skapte» for Norge, til hva HRAF og fagbevegelsen kunne og burde gjøre for arbeidsinnvandrerne som arbeidere - det vil si for at de skulle få vilkår på linje med norskfødte arbeidere. Santos sa at han kunne holde et langt foredrag om innvandringsstopp og om hva slike reguleringer betydde for millioner av mennesker som blei ramma. Samtidig som innvandringsstopp blei innført i det ene landet etter det andre, sikra de samme velutvikla og industrialiserte landa seg tilstrekkelig med arbeidskraft ved hjelp av de såkalte tidsbegrensa entrepriser. Santos kunne minne landsmøtet om at etter at Norge hadde innført den midlertidige stansen i innvandringa, hadde titusener av utenlandske arbeidere blitt engasjert i entrepriser i norsk oljeindustri og landarbeid.

Et regjeringsoppnevnt råd fra april 1976, Rådet for innvandrings-spørsmål - der HRAF var representert med sekretær Erling Evli som

personlig vararepresentant for LO-sekretariatets Liv Buck – gikk i samme retning som Santos. Rådet så det diskriminerende ved å innføre organisasjonsplikt spesielt for utenlandske arbeidere, og ville vurdere dette spørsmålet i samband med den ordninga med kontroll av utenlandske arbeideres lønns- og arbeidsvilkår som på denne tida blei diskutert i Stortinget. Stortinget forutsatte at denne kontrollen skulle fagforeningene stå for, og at den måtte gjelde både organiserte og uorganiserte arbeidere, i både organiserte og uorganiserte bedrifter. Som vederlag for dette oppdraget skulle ikke-organiserte arbeidere betale en avgift til vedkommende fagforening.

Når det gjaldt entrepriser, var det inngått en rammeavtale mellom hovedorganisasjonene i arbeidslivet som betydde at fagforeningene, mot vederlag, skulle føre kontroll med lønns- og arbeidsvilkår. Her forelå det altså avtaler og planer som foregreip seinere tiltak mot det som nå kalles sosial dumping, og som arbeidsgiverne har hatt store vansker med å gå med på.

Kontrollen med lønns- og arbeidsvilkåra skulle foretas på grunnlag av

På restaurant Rendezvous på Sinsen i Oslo, populært kalt «Renna», utgjorde serveringspersonalet godt innarbeidede kvinner med mange års erfaring i yrket. På bildet servitørene Hjørdis Holthe og Lillian Nilsen i 1978.

en ny lov, som blei forberedt av ei arbeidsgruppe sammensatt av en underdirektør i Kommunal- og arbeidsdepartementet, én representant for LO og én for N.A.F. Da gruppa i 1978 la fram et utkast til loven med forskrifter, mente flertallet – underdirektøren i departementet og LO-representanten – at kontrollen med lønn og arbeidsforhold i alle tilfelle burde føres av fagforeningene. Arbeidsgiverrepresentanten mente derimot at dette bare skulle gjelde bedrifter som var bindt av tariffavtale, mens de øvrige måtte bli kontrollert av et offentlig organ.

Gruppa var ellers enig om å foreslå hovedbestemmelser om utlendingers rett til de lønns- og arbeidsvilkåra som var fastsatt for norske arbeidere i tilsvarende stillinger. I praksis var den altså enig om å foreslå det samme som seinere er kalt allmenngjøring av tariffavtalen. Men dette blei det ikke noe av. Det var andre og mer fagforeningsfiendtlige vinder som begynte å blåse omkring 1980.

Tallet på organiserte «fremmedarbeidere» i HRAF økte videre fra 350 i 1976 til 510 ved utgangen av 1977, til 560 ved utgangen av 1978, 600 ved utgangen av 1979, 638 ved utgangen av 1980 og 650 ved utgangen av 1981. De 510 nyttårskvelden 1977 utgjorde om lag 4,5 prosent av forbundets samla medlemstall, og 442 av dem hørte hjemme i Oslo. Størstedelen var stadig pakistanere og marokkanere. Ellers var de jugoslaver og andre sør-europeere, samt en del filippinere og andre spredte nasjonaliteter. Ved utgangen av 1980 var 500 av de 638 organiserte i Oslo.

Ikke minst ut fra at det blei ansatt svært mange «fremmedarbeidere» på det nye storhotellet til SAS, Scandinavia i Oslo, bygde utvalget ut en tolketjeneste. Dette bidro trulig til at ved utløpet av 1975 var drøye 50 ikke-nordiske arbeidsinnvandrere på dette hotellet organiserte i HRAF.²²

Ingen «innvandringsstopp» for norske husmødre, skoleelever og studenter

Som før hadde HRAF ikke bare problemer med å få organisert arbeidsinnvandrere. Mens tallet på sysselsatte lønnsarbeidere i bransjen i 1975 hadde nådd 29 000, hadde det totale medlemstallet i HRAF dalt helt sia 1971, til 10 035, noe som ga en organisasjonsprosent på ca. 34. 7453 eller nærmere 75 prosent av de 10 035 var kvinner. Grunnen var at utmeldingene av forbundet i denne perioden, til forskjell fra i 1960-årene, var flere enn innmeldingene. I 1972 var nesten ett tusen flere som forlot forbundet enn nye som kom til.

Utskiftinga av arbeidsstokken i bransjen og av medlemmene i HRAF var stadig stor, nå med som regel i overkant av en fjerdedel hvert år. Det var likevel en liten reduksjon i utskiftinga i forhold til 1960-årene, da det

årlig dreide seg om en tredjedel. Dette var kanskje uttrykk for at kvinnene, som nå for alvor var på vei ut fra kjøkken og inn i lønna arbeidsliv, i noe høyere grad blei værende der ut over giftealder.

Det totale medlemstallet skjulte for øvrig det forholdet at flere tusen ikke betalte ordinær kontingent. Av de 9173 medlemmene i 1972 betalte ca. 2000 såkalt grunnavgiftsmerke, sju kroner pr. måned, som var berekna på deltidsarbeidende eller medlemmer som var hjemme for en periode, med andre ord et slags «kvinnemerke».

Stabile utlendinger, ustabile norske kvinner og ungdommer

Den videre medlemsutviklinga fra 1975 til 1983 viser en jevn vekst fram til 1979, så et kraftig hopp oppover i 1980-81, og deretter et markant fall tilbake. I perioden som helhet, da kvinnene for alvor vandra inn i lønnsarbeid, økte kvinneandelen fra under 75 til 80 prosent. I begynnelsen av perioden var tilgangen på medlemmer i løpet av året høyere enn medlemstapet, men på slutten, i 1982 og 1983, var det motsatt, særlig markert i løpet av 1982, og særlig av kvinner.

Grunnlaget for den generelle veksten i medlemstallet var for det første de gode tidene i bransjen i hele perioden. Den kraftige veksten i 1980 kom særlig på slutten av året og hadde en helt åpenbar årsak i gjennomslaget for lavlønnsgarantiordninga ved tariffoppgjøret det året. Tilbakefallet i 1982 og 1983 hadde en like klar bakgrunn i at HRAF blei med på ordninga med kollektiv hjemforsikring og grunnforsikring.

1. januar 1984 var kvinnene nesten nøyaktig 80 prosent av medlemmene, 10 804 av i alt 13 581. Aldersmessig kunne forbundsledelsen slå fast at nesten halvparten av betalende medlemmer var under 30 år. I 1984 hadde bransjen sysselsatt i alt ca. 42 000. Nærmere 17 000 av disse - eller ca. 40 prosent - jobba deltid.²³

Medlemstallet økte videre til et toppunkt på 16 683 ved utgangen av lockoutåret 1986. Så raste det nedover til 15 498 i 1989, hvert år på grunn av at flere meldte seg ut enn inn i forbundet. I 1990 - på tampen av en femårig organiseringsoffensiv - var det igjen et stort overskudd av innmeldte, og medlemstallet nådde nesten opp til rekordnivået i 1986. Deretter gikk det med unntak av i 1994 og 1998 bare nedover igjen til i overkant av 13 000 ved årtusenskiftet. Dette sier trulig noe om at bransjen ikke utvikla seg mer gunstig for fagorganisering under Arbeiderparti-regjeringene og deres liberalistiske økonomiske politikk i 1990-årene enn under Willoch og jappetida i 1980-årene. Nedgangen fortsatte på 2000-tallet til under 12 000 medlemmer i 2001. Fra utgangen av 2002 stansa nedgangen, men blei ikke avløst av mer enn minimal vekst. Det kan altså se ut som om medlemstallet stanga i taket omkring 1990.

Et stadig «yngre» og mer yrkesaktivt forbund

HRAF var og blei et forbund dominert av kvinner. Fra og med 1994 viser oppgavene at kvinnedominansen var mye sterkere fra og med 31 års alder og oppover enn i gruppa 18-30 år. Dette kan tolkes både som uttrykk for økende rekruttering av yngre menn, men også for at bransjen og HRAF mer var blitt en mellomstasjon for yngre menn enn, som tidligere, for kvinner.

I streikeåret 1996 økte tallet på yrkesaktive medlemmer på ny, en vekst som fortsatte i 1997-98. Men i 1999 sank også antallet yrkesaktive igjen. Det som samtidig kunne slås fast, var at nå var i overkant av en tredjedel av medlemmene under 30 år, over halvparten mellom 30 og 67 år, og 10 prosent var over pensjonsalderen på 67 år. Kvinnene var i 1999 10 151 eller 76 prosent av de i alt 13 399 medlemmene, noe som betydde en liten nedgang fra ca. 80 prosent i begynnelsen av 1990-årene. Dette hadde altså trulig sammenheng med at forbundet blei «yngre» og «yngre» og rekrutterte flere yngre menn? Kvinnene var nå mest dominerende blant de middelaldrende.

HRAF var og blei et forbund dominert av kvinner.

Men medlemstallet – inkludert tallet på fullt betalende medlemmer – fortsatte altså å dale i 2000. Det var den fortsatte turbulensen i bransjen som slo ut. Den gikk fram av tallet på «utmeldinger», som for det meste skyldtes kontingentrestanser.

Forbundet kunne ved årtusenskiftet slå fast at 49 prosent av dem som meldte seg inn, var under 40 år, og 28 prosent var under 30 år. HRAF var med andre ord både et kvinneforbund og et «ungdomsforbund», det vil si et forbund som organiserte den mest ustabile delen av arbeidskrafta.

Svekkelsen fortsatte med en dramatisk nedgang i absolutt medlems-tall og tall på yrkesaktive i 2001. Problemet var stadig færre innmeldinger enn utmeldinger i løpet av året. Størsteparten av «utmeldingene» skyldtes igjen kontingentrestanser. Nå hadde da også «foryngelsesprosessen» av HRAF – og dermed mangelen på stabil arbeidskraft blant medlemmene – akselerert kraftig på bare ett år. Blant dem som meldte seg inn, hadde de som var under 40 år økt fra en andel på 49 prosent til 72 prosent, og hele 50,2 prosent var under 30 år, mot 28 prosent ett år tidligere.

I 2002 stoppa nedgangen. Men andelen av de innmeldte som var under 40 år, økte ytterligere til å utgjøre 86 prosent, og andelen under 30 år til 66 prosent. Men for første gang sia 1998 hadde forbundet klart å verve flere nye medlemmer enn tallet på «utmeldte».

Også etter 1998 var servitørene den sterkeste og trulig mest sammenveisa gruppa i forbundet, med særlig sterke avdelinger i de store byene. Aller størst av disse var naturlig nok Oslo Servitørforening. Men i de

store byene var det også sterke avdelinger av de ulike «proletarene» i forbundet, med enda langt høyere medlemstall enn servitørforeningene. Oslo var den største, med i 2001 1721 medlemmer, så kom Bergen med 1052 og Trondheim med 706. Til sammen utgjorde avdelingene i de store byene en stor del av det samla medlemstallet og dominerte forbundet, med nærmere 5000 av forbundets 11 948 medlemmer.

Stadig nye organisatoriske grep i en kriminalisert bransje

Fra begynnelsen av 1980-årene tok HRAF sikte på ikke noe mindre enn å bøte på den store utskiftinga i bransjen og i medlemsstokken med å bygge opp et større og mer profesjonelt, men desentralisert apparat av betalte sekretærer i distrikta. Særlig fra og med 1986 og fram til årtusenskiftet gjorde HRAF flere, dels ulike kraftanstrengelser for bedre å takle de spesielle problema forbundet sto overfor som fagorganisasjon i en bransje som stadig var prega av ustabile bedrifter og arbeidere, organisasjonsfiendtlige og lite seriøse arbeidsgivere, samt økende kriminalisering. Det var Kåre Willoch som med den nye liberaliserte hotelloven i 1983 hadde den tvilsomme æren av å åpne bransjen på vid gap for hvitvasking av penger og andre former for kriminell og useriøs virksomhet, og dermed for den overetableringa som fulgte, med mer og mer uordna og utrygge lønns-, arbeids- og ansettelsesforhold.

Da Svein Fjæstad blei valgt til forbundsleder i 1995, måtte han se i øynene at gjennomtrekken av medlemmer slett ikke hadde stoppa opp.²⁴ Den økte på ny og ga seg utslag i et synkende antall medlemmer. Denne tendensen fortsatte i 1996, da forbundet gikk ut i sin første og vellykte streik på 60 år. Dette også trass i at forbundet hadde gjort og gjorde en enorm vervejobb. De siste ti åra fram til 1996 var det verva i alt 40 000 medlemmer – eller 12 nye medlemmer pr. dag i 365 dager i året. Det var i de største byene forbundet hadde størst vansker med å få nye medlemmer, men samtidig størst potensial. Vervinga var her tilsynelatende ikke på høyde med den viktige lokale streiken ved SAS-hotellet i 1994, der norskfødte og arbeidsinnvandrere av ei lang rekke nasjonaliteter – med støtte fra hele fagbevegelsen i byen og hele LO – gikk til en eksemplarisk aksjon mot et forsøk på å utvide bruken av arbeidere på tilkalling, av vikarer, av innleide og andre midlertidig ansatte.²⁵

Etter at Fjæstad hadde trekt seg som forbundsleder for å gå over i stilling som LO-sekretær i Vestfold, blei den tidligere sjømannen Jens Hoel valgt til ny leder på landsmøtet i 1999, og forbundet kunne slå fast at det nå var 75 prosent kvinner i alle dets valgte organer, det vil si opp mot kvinnes del av medlemsmassen.²⁶ Forbundet forberedte seg på en ny streik med å sette seg som mål å komme opp i en organisasjons-

prosent på 70 til 90. Men i løpet av det nye streikeåret i 2000 falt altså bare medlemstallet videre fra 1999, gjennomtrekken økte, og mange av de erfarne tillitsvalgte slutta i bransjen.²⁷ Forbundets økonomi var blitt kraftig svekka, og det måtte gå til kraftige sparetiltak for bare å holde underskuddsbudsjettet som var vedtatt. Samtidig måtte det starte drastiske budsjettdiskusjoner for 2001. Fra 1999 til 2001 blei budsjettet kutta med 25 prosent, og det måtte tas harde beslutninger om å redusere bemanninga og si opp ansatte, i alt seks årsverk.²⁸

Alt i alt hadde forbundet heller ikke ved starten på 2000-tallet tilstrekkelig sterke økonomiske og menneskelige ressurser til å fylle de bare økende behova for organisasjon og kjapp hjelp til medlemmene som den økende useriøsiteten i næringslivet generelt og bransjen spesielt var opphav til.²⁹ Debatten om et større serviceforbund av de forbunda som tok del i LOs service-kartell, en debatt som blant andre HRAF hadde tatt initiativ til, skøyt derfor ytterligere fart i 2001, ikke minst i samband med at landsmøtet i Transportarbeiderforbundet gikk inn for å arbeide i denne retninga.

Forbundet forberedte seg på en ny streik med å sette seg som mål å komme opp i en organisasjonsprosent på 70 til 90.

Allmenngjøring mot sosial dumping

Den midlertidige innvandringsstoppen som var innført under Arbeiderpartiet i 1975, var for lengst blitt en reelt permanent lov. I en periode med økende økonomisk krise og arbeidsledighet internasjonalt var HRAF ikke blitt noen motstander av loven, men konsentrerte seg mer og mer om å styrke innvandrerne stilling på arbeidsmarkedet framfor å utelukke dem.³⁰ I Willoch-perioden protesterte LOs innvanderutvalg, der Bjørn Kjølstad representerte HRAF, særlig mot nedskjæringene på bevilgningene til norskundervisning for innvandrere og flyktninger.

Allerede i 1992 - i samband med inngåelsen av EØS-avtalen - kom LO med sterke krav om tiltak mot sosial dumping i form av en lov om allmenngjøring av tariffene som var mer vidtgående enn den som seinere er gjort gjeldende, og som landsstyret i HRAF behandla på sitt møte i september 1992.³¹ Krava blei satt fram i ei høring om et forslag fra Gunnar Berges Kommunaldepartement om å innføre ei lovregulert minstelønn. Dette forslaget blei avvist av LO, som krevde at det i stedet blei innført en lovregel som ga hjemmel for å kreve at norske lønns- og arbeidsvilkår blei allmenngjort. LO krevde samtidig boikottloven endra slik at boikott kunne anvendes mot virksomheter som ikke fulgte norske lønns- og arbeidsvilkår. Regelen måtte bety at norsk landsomfattende overenskomst inngått mellom to hovedorganisasjoner skulle følges for arbeid som blei utført i Norge eller deler av Norge i bransje- eller tariffområdet når dette blei krevd av fagforening med innstillingsrett som avtalepart.

LO mente at en slik lov hjemmel måtte omfatte samtlige lønns- og arbeidsvilkår i overenskomstene og ikke begrense seg til minstelønn. De landsomfattende overenskomstene inneholdt ei rekke vesentlige bestemmelser ut over lønnssetningene, og LO tok til orde for at disse måtte følges dersom lovens formål skulle tas vare på – for eksempel regler om skift og turnus, spesielle tillegg, adgang til bonus og produktivitetsavtaler og liknende. Det var helt vesentlig at arbeidstidsordningene blei omfatta av reglene. Avvik her ville kunne bli et vesentlig dumpingtiltak.

I høringsuttalelsen tok LO sterkt avstand fra at vilkåra måtte være «vesentlig» dårligere enn norske vilkår for å bli omfatta av allmenngjø-

LO slo samtidig fast at et system med lovfesta minstelønn eller lovfesta allmenngjøring av tariffavtale – uten særskilte krav eller vedtak – ville representere «et vesentlig brudd» på den norske tradisjonen med partenes herredømme over lønnsfastsettinga.

ring, samt fra særskilte skjønnsmessige vilkår om allmenne omsyn. LO foreslo at lov og forskrift blei utforma slik at den til enhver tid gjeldende overenskomst blei allmenngjort, for på denne måten å unngå vansker som følge av tariffrevisjoner. LO slo samtidig fast at et system med lovfesta minstelønn eller lovfesta allmenngjøring av tariffavtale – uten særskilte krav eller vedtak – ville representere «et vesentlig brudd» på den norske tradisjonen med partenes herredømme over lønnsfastsettinga. Også et system der Rikslønnsnemnda eller andre organer fastsatte minstelønn etter krav fra fagforening med innstillingsrett, ville overlate lønnsfastsettinga til det offentlige, og var like forkastelig.

I Norge var det stadig «midlertidig» innvandringsstopp. Landet mottok i prinsippet bare asylsøkere og kvoteflyktninger fra FN. Den eneste måten å komme inn i landet på for å arbeide, var å vise til at en hadde ekspertise på et område som ikke kunne dekkes av den arbeidskrafta som var her.

Derfor blei det innført kokker fra alle verdenshjørner som eksperter på kinesisk, libanesisk, thailandsk eller etiopisk mat. Disse måtte godkjennes før de kom inn. Men ingen sjekka dem etterpå, skreiv forbundsleder Fjæstad. Mange sto og vaska opp, bodde på små kott som de leide av arbeidsgiveren og blei trekt det meste av lønna for. Det de hadde igjen, var det umulig å overleve på uten at du sto i et avhengighetsforhold til arbeidsgiveren. Fjæstad brennemerkte dem som reine slavekontrakter. Disse slavene torde sjølsagt ikke organisere seg. Krevde de noe, blei de kasta ut av landet fordi de ikke gjorde den jobben som de var importert til Norge for å gjøre. Det var billig og «lojal» arbeidskraft.

Tapt kamp mot Blaalid-utvalget

Nå begynte også de politiske myndigheter å ta initiativ til reformer i arbeidslivet som gikk i motsatt retning av tiltak som HRAF jobba for, og som spesielt tok sikte på å hindre at innvandrere, kvinner og ungdom blei

utsatt for sosial dumping. Det dreide seg i første omgang særlig om innstillinga som i 1998 forelå fra det såkalte Blaalid-utvalget, med LOs nestleder Liv Undheim som medlem, om å oppheve lovforbuda mot ut- og innleie av arbeidskraft, samt mot privat arbeidsformidling, begge fra 1947. Det som i høy grad lå til grunn for disse forslaga, var en dom i EF-domstolen, som hadde gjort det offentlige monopolet på arbeidsformidling i Italia ulovlig, og som derfor også ville ramme det tilsvarende monopolet i EØS-landet Norge.

Nei til EU-forbundet HRAF bøyde seg ikke for dette, men vedtok - på tvers av en orientering fra utvalgsmedlem Undheim - en uttalelse som var kritisk til innstillinga fra Blaalid-utvalget.³² HRAF var uenig i de endringene som utvalget foreslo, og som kunne få svært negative konsekvenser for arbeiderne i den turbulente hotell- og restaurantbransjen. I stedet for den foreslåtte liberaliseringa, ville forbundet heller oppheve dispensasjonene som var mulige å oppnå fra de gjeldende lovforbuda.

Blaalid-utvalget foreslo blant anna å tillate alle former for vikarutleie, noe HRAF var svært betenkt over med tanke på faglige rettigheter. Det pekte på farene ved å åpne for et vikarbasert arbeidsliv, og den korte veien derfra til utleie eller outsourcing - utsetting - av hele avdelinger. Dette var spesielt aktuelt innen kantine- og cateringdelene av bransjen. Arbeiderne i hotell og restaurant var allerede på forhånd utsatt for et spesielt sterkt press med krav om økt fleksibilitet, utrygge arbeidsforhold og bruk av løsere tilknytt arbeidskraft. HRAF var, motsatt av Blaalid-utvalget, særlig opptatt av å arbeide for flest mulig faste stillinger, ikke minst i kampen for ei mer seriøs næring.

Forbundet var sjølsagt klar over de behova som var til stede for vikarer til å dekke opp for permisjonsordninger og andre velferdsgoder. Men dette måtte kunne løses innafor hver enkelt bedrift, ved bedre personalplanlegging og kontraktsvern i samsvar med lovverket. Den vikartjenesten som eksisterte under den offentlige arbeidsmarkedsetaten, burde kunne dekke behovet. Det forholdet at mennesker i perioder av livet hadde behov for løsere tilknytting til arbeidslivet, kunne den offentlige formidlingstjenesten ta seg av. Uansett måtte kontrollfunksjonene i samband med vikarer, innleie og utleie av arbeidskraft styrkes kraftig. Disse funksjonene måtte ligge hos Arbeidstilsynet, og tilsynet måtte derfor få tilført kompetanse og ressurser. Arbeidstilsynet var allerede på forhånd underbemanna og vingestekka. Ikke minst med tanke på den nye rolla som det skulle spille for å håndheve stillingsvernet, måtte det styrkes betraktelig.

Som kjent blei ikke verken HRAF eller andre kritiske røster i fagbevegelsen hørt. Trass i politisk streik og kraftig demonstrasjon av de

Blaalid-utvalget foreslo blant anna å tillate alle former for vikarutleie, noe HRAF var svært betenkt over med tanke på faglige rettigheter.

Som følge av den midlertidige innvandringsstoppen i 90-årene mottok Norge nå bare asylsøkere og kvoteflyktninger. De som slapp gjennom nåløyet var folk med godkjent spesialkompetanse på områder som ikke var dekket fra før. Allikevel havnet mange av dem i oppvasken eller som i arbeid som stuepiker.

FOTO SISSEL RASMUSSEN/LO-AKTUELT.

fagorganiserte i Oslo mot Blaalid-utvalgets forslag, blei det i desember 1999 - med støtte fra Arbeiderpartiet - vedtatt i Stortinget. De modifiseringene Arbeiderpartiet lovt å foreta, blei det aldri noe av. I stedet satte Stoltenbergs første regjering ned et såkalt arbeidslivslovutvalg som etter stortingsvalget i 2001, under den andre Bondevik-regjeringa, la fram ei innstilling som førte «fleksibiliseringa» videre, og som blei vedtatt av Stortinget.

Med vedtaket av Blaalid-utvalget var det ikke lenger, med enkelte unntak, forbudt å drive med privat formidling og ut- og innleie av arbeidskraft. Innleie ville riktig nok fortsatt være begrensa av bestemmelsene i arbeidsmiljølovens § 58 A om grenser for bruk av midlertidig arbeidskraft. All innleie for å erstatte ordinært arbeid skulle ut fra dette dekke et reelt vikariat. Bedriften kunne imidlertid leie inn arbeidskraft dersom arbeidet var av en slik karakter at det skilte seg klart ut fra det som ordinært blei utført i bedriften. Men det var ikke lagt opp til noen sanksjonsmuligheter eller kontrollordninger hvis dette ikke blei fulgt. Fagforeninga i innleiebedriften fikk verken forhandlingsrett eller

søksmålsrett. Det var overlatt til den enkelte innleide å gå til søksmål mot innleiebedriften for å få fastslått om vedkommende var ulovlig innleid. Også når bedriften ikke hadde kvalifiserte søkere til ei stilling og måtte dekke arbeidsoppgavene over en periode, kunne det leies inn arbeider – foruten i de tilfelle som var omfatta av arbeidsmiljøloven, men da med skriftlig avtale mellom arbeidsgiver og de tillitsvalgte.

Store deler av de resultata som forbundet faktisk hadde oppnådd med en intensivert kamp mot fleksibiliseringa og den økende turbulensen i bransjen sia midten av 1990-årene – ikke minst med utgangspunkt i streiken ved SAS-hotellet i 1994 – var nå med ett trua med å bli undergravd av vedtaket av Blaaid-utvalgets innstilling.

En synkende mellomstasjon for ungdom på gjennomreise

Fra toppen på drøye 15 000 medlemmer i 1992 hadde medlemstallet i HRAF ti år etter, i 2002, dalt til drøye 12 000. HRAF blei mer og mer et «ungdomsforbund». Av de innmeldte i 2002 var hele 48 prosent i alderen 21-30 år og attpåtil 18 prosent 20 år og under. 20 prosent var mellom 31 og 40 år, slik at i alt var 66 prosent av de innmeldte under 30 år og hele 86 prosent under 40. Dette kunne jo se svært lovende ut på overflaten, men bar i realiteten bud om at bransjen var enda mer prega av gjenomtrekk av ungdom på vei til andre mål enn noen gang før. Aldersfordelinga blei ikke bedre i forbundets siste landsmøteperiode fra 2003 til 2007. I et strategidokument pekte Eli Ljunggren, som blei forbundets siste leder før det gikk sammen med Felleforbundet, tidlig i 2007 på at bransjen de siste åra hadde vært gjennom en økonomisk nedtur som krevde store omstillinger i hoteller og kjeder, og som bare hadde ført til ytterligere bruk av deltidsarbeidere og midlertidige ansettelser, samtidig som HRAFs grunnfjell falt ut.³³

Det var kanskje denne utviklinga som også kom til uttrykk i at mens forbundslederne tidligere hadde vært kelnere eller servitører, som det heter i vår tid, og kokker, var de siste forbundslederne dels uten bakgrunn i bransjen. Det gjaldt særlig Svein Fjæstad, som blei forbundsleder i 1995 og som i sin ungdom hadde jobba som sjømann og som papirindustriarbeider, men aldri i bransjen. Den neste lederen, Jens Hoel, hadde heller ingen bakgrunn i bransjen, mer enn som en tids lagerarbeider på Christiania-hotellet i Oslo. Den mest typiske representanten for nyere sjikt var kanskje Eli Ljunggren, som hadde brutt av høyere studier, og som seinere veksla mellom å være «vogndame» på toget for Norsk Spisevognselskap og videre høyskolestudier.

Etter 2002 fortsatte medlemstallet å svikte.³⁴ Tallet på medlemmer sank fra 12 143 i 2002 til 10 446 i 2005, og det var stadig det høyere

tallet på utmeldinger enn innmeldinger som lå til grunn.³⁵ 1. november 2006 hadde HRAF 10 786 medlemmer. Det kunne med andre ord se ut som om forbundet på tampen av sin eksistens klarte å bite seg fast i et medlemstall på drøye ti og et halvt tusen.

Samtidig var det klart for alle – og det blei også påvist av en undersøkelse av fem studenter (Maria Olseng, Kathrine Woll Mausest, Anne Marie Eiby, Sebastian van Dijk og Vibeke Horn)³⁶ – at statistisk sett bytta etniske nordmenn oftere bransje, mens innvandrere blei værende, ofte fordi de ikke hadde noe alternativ. Satt på spissen så det ut som om norskfødte arbeidere skifta jobb når de opplevde en vanskelig situasjon på arbeidsplassen, mens innvandrere valgte å bli aktive i fagforeninga. Det dreide seg da vel å merke om innvandrere fra fjernere land enn særlig svensk ungdom, som i økende grad befolka bransjen midlertidig uten å ha utprega sterk interesse for å fagorganisere seg. Denne nye dokumenterte virkeligheten tok Hotell- og Restaurantarbeiderforbundet med seg inn i Fellesforbundet da det endelig, på sitt siste landsmøte i mai 2007, vedtok å gå inn i dette forbundet.

Noter

- 1 NHRAF blei stifta i desember 1931, men starta å virke som forbund fra og med 1. januar 1932. For endelig å skille seg klarere fra arbeidsgivernes Norsk Hotell- og Restaurantforbund (NHRF), gikk det I 1969 over til å kalle seg Hotell- og Restaurantarbeiderforbundet (HRAF).
- 2 I innledninga til NHRAFs årsberetning for 1933, s. 5f.
- 3 For ei mer inngående framstilling av kvinners rett til arbeid, se Finn Olstad: *Med knyttet neve. LOs historie*. Bind 1 1899–1935, Oslo 2009, s. 397ff., Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen: *Medlemsmakt og samfunnsansvar. LOs historie*. Bind 2 1935–1969, Oslo 2009, s. 38ff. og Eline Lønnå: *LO, DnA og striden om gifte kvinner i lønnet arbeid i mellomkrigstida*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1975.
- 4 Før NHRAFs stiftelse danna og organisert som ei avdeling av Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund, NNN. Initiativet til dannelsen av NHRAF utgikk fra yngre og utålmodige kelnere, med W.A. Hartmann i spissen, som hadde forlatt Oslo Kelnerforening og Norges Kelnerforbund og gått inn i denne avdelinga av det LO-tilslutta NNN.
- 5 For dette og det følgende, se landsmøteprotokoll for NHRAF 1937, s. 9 og s. 36, samt de respektive årsberetningene for NHRAF.
- 6 Det starta med 680 8. mai 1945, var blitt 3108 ved utgangen av frigjøringsåret, steig vidare til 3898 31. desember 1946, dalte til 3768 et år etter og gikk opp igjen til 5156 ved utgangen av 1948. Se landsmøteprotokoll 1948, s. 10 og medlemsoversiktene i forbundets respektive årsmeldinger
- 7 Se NHRAFs årsberetning for 1956.
- 8 For dette og det følgende, se NHRAFs årsmeldinger for 1946, s. 63 og 1947, 40f.
- 9 Her etter NHRAFs årsmelding 1965.

- 10 For dette og det følgende, se talloppgavene i de respektive årsmeldingene, samt landsmøteprotokollen 1964, s. 14ff., 21 og 30.
- 11 Se NHRAFs årsmelding, s. 10f. og 79ff.
- 12 For dette og det følgende, se HRAFs årsmelding 1970, s. 75ff.
- 13 For dette og det følgende, se HRAFs årsmelding for 1974, 9f. og 68ff.
- 14 For dette og det følgende, se HRAFs årsmelding for 1975, s. 6 og 56ff.
- 15 For dette og det følgende, se HRAFs årsmelding for 1976, 6f. og 94ff.
- 16 For dette og det følgende, se HRAFs årsmelding for 1981, s. 89ff.
- 17 Ved utgangen av 1980 var det 82 000 utenlandske statsborgere i Norge, en vekst på 2000 i løpet av det året. 43 000 var menn, 39 000 kvinner. 52 000 eller 64 prosent av dem alle hadde statsborgerskap i et europeisk land, 26 800 igjen i et nordisk land. 12 600 eller 13 prosent var afrikanere, 12 800 eller vel 15 prosent asiater og 13 499 eller drøye 16 prosent nord- og sør-amerikanere. Med 14 000 var danskene de fleste utenlandske statsborgerne. Så kom 10 600 USAere, 9 200 briter, 8 400 svensker og 6400 pakistanere. Tallet på vietnamesere var dobla i løpet av 1980 til 2200.
- 18 Se oppgave over utenlandske statsborgere i Norge pr. januar 1984, HRAFs årsmelding for 1983, s. 93.
- 19 HRAFs årsmelding for 1971, s. 70.
- 20 Se HRAFs årsmelding for 1975, s. 59.
- 21 For dette og det følgende, se trykt protokoll fra HRAFs landsmøte 1975, s. 137ff.
- 22 For dette og det følgende, se HRAFs årsmelding for 1976, s. 6f. og 94ff.
- 23 For dette og det følgende, se HRAFs årsmelding for 1984, s. 6f., og for tall her og seinere også medlemsoppgavene i de årlige årsmeldingene.
- 24 Se HRAFs årsmelding for 1993, s. 6.
- 25 Se også HRAFs årsmelding for 1996, s. 19.
- 26 Se HRAFs årsmelding for 1999, s. 2 og 9.
- 27 Se HRAFs årsmelding for 2000, s. 3.
- 28 Se samme sted, s. 14.
- 29 Se HRAFs årsmelding for 2001, s. 3.
- 30 Se HRAFs årsmeldinger for 1984, s. 41ff. og 1985, s. 60ff.
- 31 Se protokoll for landsstyret i HRAF, HRAFs arkiv, 23.– 25.9.92, s. 44f.
- 32 Se HRAFs årsmelding for 1998, s. 13f., og landsstyrets protokoll 29.– 30.1.98, i HRAFs arkiv.
- 33 Vedlagt forbundsstyrets protokoll 4.1.2007, sak nr. 08/07, i HRAFs arkiv.
- 34 Se forbundsstyrets protokoll 27.1.05, sak nr. 05/005, samme sted.
- 35 For disse og de følgende tall og opplysninger, se vedlegg til samme sted 7.–8.6. og 5.10.05.
- 36 Eiby, Anne Marie m.fl.: *«Innvandrere og fagforening – what's in it for me?»* Prosjektforum, rapport 2000.